

lâyet-i fakih anlayışından, bu makama gelecek kişinin merci-i takfîd olması ve -seçimin imkânsızlığı durumu hariç- mutlaka seçimle gelmesi gerektiği noktalarında ayrılmış, ayrıca iktidarı düşünülen şekilde merkezileştirmenin birçok bozulmaya kolayca kapı aralayacağı gerekçesiyle “velâyet-i mutlakâ-i fakih” kavramını da şiddetle eleştirmiştir. Muntazirî, anayasaya kendisinin yerleştirdiğini söylediği velâyet-i fakih kavramının İran’da uygulandığı şekliyle diktatörlüğü yeniden canlandırdığını dile getirmiş, bu kavramla imama tanınan yetkinin “velâyet-i mutlakâ-i fakih” şeklinde sınırsız bir şekilde genişletilmesine, ne Hz. Peygamber’in ne imamların ümmet üzerinde mutlak velâyet sahibi olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır (Kamrava, s. 113-114; ayrıca bk. VELÂYET-İ FAKİH). Önde gelen öğrencilerinden Muhsin Kediver de onun yönetime yönelik eleştirilerini sürdürerek daha ileri noktalara taşımıştır. Ahmed Kâbil, Muhammed Ali Ayâzî, Mehdî Kerrûbî, Seyyid Muhammed Mûsevî Hüminhâ, Âyetullah Esedullah Beyât Zencânî, Âyetullah Muhammed Ali Kûşâ ve Hâşimî Rafsancânî de öğrencilerinden bazılarıdır.

Eserleri. **Farsça:** *Huṭbehâ-yi Faḳîh-i Büzürg Muntazirî der Merâsim-i Nemâz-ı Cum’a* (Meşhed 1357 hş.), *İhtikâr ve Kıymetgüzârî* (Tahran 1367 hş.), *Bahşî ez Ḥâṭirât-ı Faḳîh ve Mercî’-i ‘Âlikâdr Ḥazret-i Âyetullâhi’l-‘uzmâ Muntazirî* (baskı yeri yok, 1379 hş.), *Didgâhhâ* (ev hapsindeyken yayımlanan mesajlarını ve görüşlerini içerir; baskı yeri yok, 1381 hş.), *Aḥkâm ve Menâsik-i Ḥac* (Tahran 1381 hş.), *Aḥkâm-ı Pejeşkî* (Tahran 1381 hş.), *Risâle-i Tevzîhu’l-mesâ’îl bâ İslâhât ve İzâfât* (Tahran 1381 hş.), *Huṭbe-i Ḥazret-i Fâtıma-i Zehrâ selâm ‘aleyhâ ve Mâcerâ-yi Fedek* (Tahran 1381 hş.), *Ez Âğâz tâ Encâm* (Tahran 1382 hş.), *Dershâ ez Nehcû’l-belâğa* (I-III, Tahran 1382 hş.), *Ma’ârif ve Aḥkâm-ı Bânvân* (İsfahan 1383 hş.), *Mev’ûd-ı Edyân* (Mehdî etrafındaki şüphelere cevabıdır; Tahran 1384 hş.; Arapça’sı, *Mev’ûd-ı l-edyân*, Tahran 1387 hş.), *İstiftâ’ât* (Tahran 1384 hş.), *İslâm Dîn-i Fıṭrat* (Tahran 1385 hş.; Arapça’sı *İslâm Dînü’l-fıtra*, Kum 1387 hş.), *Risâle-i Huḳûk* (Kum 1385 hş.), *Hükümet-i Dînî ve Huḳûk-ı İnsân* (Kum 1386 hş.), *Pâsuḥ be Porseşhâ-yı Peyrâmûn Mebânî-yi Nazarî-yi Nübüvvat* (Kum 1387 hş.), *Pâsuḥ be Porseşhâ-yı Peyrâmûn Mücâzâthâ-yı İslâmî ve Huḳûk-ı Beşer* (Kum 1387 hş.), *Sefir-i Ḥaḳ ve Sefir-i Vaḥy* (Kum 1387 hş.), *Pâsuḥ be*

Şübhehât-ı Peyrâmûn-i Mu’cize-i Peyâmberân (Kum 1389 hş.).

Arapça: *Kitâbü’z-Zekât* (Kum 1366 hş.), *Dirâsât fi velâyeti’l-faḳîh ve fıkhü’l-devleti’l-İslâmîyye* (I-III, Kum 1367 hş.; Far. trc. Mahmûd Salavâtî, *Mebânî-yi Fıkhî-yi Ḥükümet-i İslâmî*, I-III, Tahran 1379 hş.), *Nihâyetü’l-uşûl* (Tahran 1373 hş.), *Dirâsât fi’l-mekâsib-i-muḥarreme* (Kum 1373 hş.), *el-Bedrû’z-zâhir fi’ş-şalâti’l-cum’a ve’l-müsâfir* (Kum 1375 hş.), *Nizâmü’l-hükm fi’l-İslâm* (Kum 1380 hş.), *el-Ufḳ ev el-âfâk* (Tahran 1384 hş.), *Mecma’u’l-fevâ’id* (Tahran 1384 hş.), *Risâletün Meftûhe* (Kum 1385 hş.), *Kitâbü’s-Şavm* (Kum 1386 hş.), *Mün-yetü’l-âlib fi ḥukmî’l-lihyeti ve’ş-şârib* (Kum 1387 hş.), *Muḥâdarât fi’l-uşûl* (Kum 1388 hş.). Muntazirî’nin henüz yayımlanmamış çalışmaları da bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muntazirî, *Bahşî ez Ḥâṭirât-ı Faḳîh ve Mercî’-i ‘Âlikâdr Ḥazret-i Âyetullâhi’l-‘uzmâ Muntazirî*, [baskı yeri yok] 1379 hş., I-II; Anoushiravan Ehteshami, *After Khomeini The Iranian Second Republic*, London 1995, s. 25, 31-34, 45-46, 53-54, 137-138; W. Buchta, *Who Rules Iran: The Structure of Power in the Islamic Republic*, Washington 2000, s. 52, 91-98, 125-127, 186, 187, 214-219, 223; a.m.f., *Taking Stock of a Quarter Century of the Islamic Republic of Iran*, Cambridge 2005, s. 16-17, 19, 22-25; Baqer Moin, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni* (trc. Osman Cem ÖnerToy), İstanbul 2005, s. 250-251, 252, 253, 265-266, 268-269, ayrıca bk. tür.yer.; Ziba Mir-Hosseini – Richard Tapper, *Islam and Democracy in Iran Eshkevari and the Quest for Reform*, New York 2006, s. 32, 35, 103-110, 119, 122, 124, 135, 138; Mehran Kamrava, *Iran’s Intellectual Revolution*, Cambridge 2008, s. 15-16, 85, 92, 108-110, 112-116; Babak Rahimi, “Montazeri, Hossein Ali”, *Biographical Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa* (ed. M. R. Fischbach), Farmington 2008, II, 538-543; Said Amir Arjomand, *After Khomeini: Iran under His Successors*, New York 2009, s. 24, 28, 35-36, 53-54, 74, 102, 187; T. K. Wilson, *Hope from within: Reform in the Islamic Republic and Ayatollah Montazeri’s Mission to Fulfill the Promises of the Iranian Revolution* (yüksek lisans tezi, 2009), Creighton University; M. Axworthy, *Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic*, New York 2013, s. 244-246, 288-290, 333-335, 408-409, 464-466; Ali Alfoneh, *Iran Unveiled: How the Revolutionary Guards is Turning Theocracy into Military Dictatorship*, Washington 2013, s. 106, 107, 108, 121-122, 228-229, ayrıca bk. tür.yer.; M. Cevâd Mihrî, “Âyetullah ‘Uzmâ Muntazirî”, *Pâsdarân-ı İslâm*, sy. 35, Kum 1363 hş., s. 48-51; Abdülkerîm Surûş, “Fıkh der Terâzû: Tarḥ-ı Çend Porseş ez Maḥdar-ı Ḥazret-i Âyetullâh Muntazirî”, *Ki-yân*, sy. 46, Tahran 1378 hş., s. 14-21; G. Abdo, “Rethinking the Islamic Republic: A Conversation with Ayatollah Hossein ‘Ali Montazeri”, *MEJ*, LV/1 (2001), s. 9-24.

RIZA KURTULUŞ

MÛSÂ KAMARA

(1864-1945)

Senegalli tarihçi,
sûfî, fakih ve şair.

Senegal’in kuzeyinde Futa Toro bölgesinin Moritanya sınırındaki Mâtâm şehri yakınlarında Senegal nehri kıyısında bir köy olan Gouriki Samba Diom’da doğdu. Muhtemelen, bugün Moritanya sınırları içinde kalan Guidimakha bölgesinden 1820-1830 yıllarında Gouriki ve civarına göç eden Soninke kökenli Kamara kabilesinden meşhur bir ulemâ ailesine mensuptur. Dedesi ve babası Ahmed el-Habîb de âlimdi. Mûsâ Kamara önce köyündeki hocasından, ardından civardaki bir köyün öğretmeninden eğitim aldı. Daha sonra Lermtûne kabilesinin yaşadığı bölgeye giderek kabilenin âlimlerinden ders okudu. 1880’lerde doğduğu köye döndü; Kur’an ilimleri, fıkıh, edebiyat ve tarih alanındaki tahsiline burada devam etti. Daha sonra fıkıh ve Arap dili alanına yöneldi. Gine, Futa Calon, Senegal ve Bilâdüşinkit’te çeşitli ilim merkezlerini dolaşip âlimlerin derslerine katıldı.

1885’e doğru Moritanyalı Şeyh Saad Bu ile tanıştı. Şeyhin kişiliği ve düşüncelerinden etkilenerek ona intisap etti. 1885-1889 yıllarını araştırma ve öğretimle geçirdi. Bu yıllarda hacca gitmeyi düşündü; bunu gerçekleştiremeyince Yukarı Senegal ve Yukarı Nijer’e seyahatler yaptı. Futa Calon’da Almami’yi, Dingiray’da Şeyh el-Hâc Ömer’in oğlu Agibu’yu (Aqib) ziyaret etti. Mamadou Lamine (Muhammed el-Emin) Dramé’nin Fransızlar’a karşı mücadele verdiği Güneybatı Mali’ye gitti. Futa Calon ve Dingiray hükümdarlarıyla görüşüp onlarla dostluk kurdu. Bu yıllarda birkaç öğrenci yetiştirdi. 1896’da muhtemelen Şeyh Saad Bu tarafından kendisine Kâdiriyye ve Ticâniyye hilâfeti verildi. Aynı tarihlerde Magama’nın reisliğini yapan Şeyh Mamadu Mamadu (Muhammed Mahmud) Kan ile de görüşmeye başladı. Aralarındaki dostluk şeyhin 1890’da Abdul Bokar tarafından öldürülmesine kadar devam etti. Doğu Futa’da Fransız sömürge idaresinin koloni şefliği teklifini kabul eden Şeyh Mamadu Mamadu, Mûsâ Kamara’dan bahsederken onun Arapça’nın inceliklerine vâkıf, dönemin en itibarlı âlimi olduğunu belirtir. Mûsâ Kamara bu iki şeyhin etkisinde kalarak Fransa sömürgeğine karşı etkilumlu bir tavrı takındı ve bu tavrını hayatı boyunca sürdürdü. Mûsâ Kamara 1889’da Orta Futa’da Fûlânîler’in

yaşadığı bölgedeki Thikite köyüne yerleşti. Burada dört yıl ders verdikten sonra doğduğu köy yakınlarındaki Ganguel'e geçti ve bazı seyahatleri dışında ölümüne kadar burada yaşadı. Başlarında Cerno Sule Bâ olmak üzere otuz kadar Thikiteli Fûlânî de onun ardından Ganguel'e geldi. Cerno Sule Bâ'nın oğlu el-Hâc Muhammedu Bâ burada şeyhin öğrencisi oldu ve onun vasiyetiyle Ticâniyye tarikatına intisap etti. Muhammedu Bâ daha sonra Senegal'in güneydoğusundaki Gonas şehrinde Ticâniyye'nin bir kolunu kurdu.

Mûsâ Kamara, Fransa'nın Batı Sudan'ı sömürge haline getirdiği ve silâh gücüyle bölgenin tamamına hâkim olduğu, sömürge yönetiminin direniş hareketlerini şiddetle bastırdığı en katı dönemleri yaşadı. Onun bu hareketlere karşı muhalif tutumu bazı sömürge idarecileriyle samimi ilişkiler kurmasında yardımcı oldu. Fransız sömürge yönetimiyle ilk ilişkileri Afrika uzmanları Robert Arnaud ve Paul Marty ile başladı. Bu ilişkinin derinleşmesi ve süreklilik kazanması, Saint Louis'de uzun yıllar sömürge idareciliği yapan Fûlânî uzmanı Henri Gaden'le geliştirdiği dostluğa bağlıdır. Mûsâ Kamara, Batılı araştırmacıların dikkatini çeken yazılarını ve özellikle tarih alanındaki eserlerini I. Dünya Savaşı'nın ardından hayatının son yirmi beş yılında kaleme aldı. 1920-1930 yıllarında yazdığı eserlerde Gaden'in etkisi görülür. Bu yıllarda onun teşvikiyle cihad, İslâm ve Hıristiyanlık konularında eserler yazdı. Bu eserleri 1970'lerden itibaren Fransızca'ya çevrildi. 1931'de Légion d'Honneur nişanıyla ödüllendirilen Mûsâ Kamara, Ganguel'de vefat etti. Yazma eserlerinin neredeyse tamamını ölümünden önce Dakar'da bulunan Institut Fondamental d'Afrique Noire'a bağışlamıştı.

Fransız sömürge yönetiminin XX. yüzyıl başlarına ait istihbarat belgelerinde Şeyh Mûsâ Kamara'dan Samba Jom ailesinin verdiği toprakları işleyen başarılı bir çiftçi, İslâmî ilimlere ve Arapça'ya vâkıf, otoriteye oldukça saygılı bir kişi olarak bahsedilir. Fransızca okuma yazma bilmediği, 1913'te yanında tamamı çevre bölgelerinden olmak üzere yirmi civarında öğrencinin bulunduğu, aynı dönemde Bamako, Segou ve Kayes'te de talebelerinin olduğu belirtilir. Onun çok fazla seyahat ettiği, en fazla Futa ve Yukarı Senegal'e, ayrıca Saint Louis ve Dakar'a gittiği zikredilir. 1908'de baş gösteren kıtlıkla mücadele etmek amacıyla darı getirmek için Bamako'ya gittiği de söylenir. Ayrıca fıkıh dersleri verdiği, mensubu olduğu Kâdiriyye

Mûsâ
Kamara

ile Ticâniyye tarikatlarını yaydığı rapor edilir.

Seyahatleri esnasında Saint Louis ve Orta Nijer'den birer, Doğu Futa bölgesinden iki kadınla evlenen Mûsâ Kamara, Thikite'den iki, Mâtâm'dan bir, Gouriki-Ganguel civarından iki evlilik yapmıştır. Eşleri arasında en çok tanınanı büyük oğlu Sadu'nun annesi olan Şeyh Mamadu Mamadu'nun kızı Hapsatu Kan'dır. Onun seyahat ve evlilikleri itibarının ve maddî durumunun giderek yükseldiğini göstermektedir. Mûsâ Kamara sağlığında mensubu bulunduğu Ticâniyye tarikatından bir grubun sert eleştirilerine mâruz kalmıştır. Futalı olan bu grup Şeyh el-Hâc Ömer ve Amadu Sheku Tal'in önderliğindeki cihada katılan, Fransızlar'ın Sudan'ı işgalinden sonra memleketlerine geri dönen göçmenlerden oluşmaktaydı. Bunlar genelde Mûsâ'nın İslâm yorumunu sorguluyor ve özellikle tütün hakkındaki tutumu, dokuz kadınla evlilik yapması, Kâdiriyye ve Ticâniyye içinde sergilediği seyrûsülûk uygulamaları ve ramazanda oruç tutmaması üzerinde duruyorlardı.

Eserleri. Aynı zamanda bir şair olan ve na'atlarıyla tanınan Mûsâ Kamara tarih, edebiyat, dil, fıkıh, tasavvuf ve tıp alanında kırk civarında eser yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *Zuhûrû'l-besâtîn fi târîhi's-Sevâdîn (İntişârû'l-mevtûr fi zikri kabâ'ili Fûta Tûr)*. 1920-1925 yıllarında kaleme alınan eser müellifin en önemli eseri sayılır ve Batı Sudan tarihinin sömürge dönemi hakkında önemli kaynaklardan biridir. Müellif bu eseriyle XX. yüzyıl öncesi Senegal tarihine değerli katkılarda bulunmuştur. İslâm'ın yayılmasından itibaren bölgenin tarihi, özellikle de Fransa ve İngiltere himaye dönemleri için Batı Sudan'ın sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine dair önemli bilgiler içerir. Eserde kaynaklardan nakledilenler yanında bilhassa şifahî bilgiler bölgelere, köylere ve kabilelere göre tasnif edilmiştir. Biyografik bilgilerin yanı sıra bölgenin coğrafi

durumu, yaşanan olaylar, kabilelerin kökenleri, yaygın örf ve âdetler hakkında geniş mâlûmat verilmiştir. Her kabileye bir bölüm ayrılmış, kabilelerin soyu, tarihi, âlim, evliya ve idarecilerin hayatları, Orta Nijer ve Yukarı Senegal bölgeleri, Vagadu, Mali ve Songhay imparatorlukları, Futa Almamati'nin (el-İmâmet) kuruluşu, Şeyh Ömer'in sebep olduğu göç, Ma Bâ Diakho gibi Futa'da ortaya çıkan İslâmî hareketler müellifin ele aldığı önemli konular arasındadır. Mûsâ Kamara, *Zuhûrû'l-besâtîn*'in yayımlanması için aynı zamanda Fransız sömürge yöneticilerinden olan etnolog, dilbilimci ve Afrika uzmanı Maurice Delafosse ile anlaşmışsa da bu yayın projesi gerçekleşmemiştir. Eserin ilk bölümü bilimsel bir proje kapsamında Saïd Bousbina tarafından Fransızca'ya çevrilmiş (*Florilège au jardin de l'histoire des noirs, Zuhûr Al-Basâtîn I: L'aristocratie peule et la révolution des clers musulmans [Vallée du Sénégal]*, ed. Jean Schmitz, Paris 1998), tamamı ise bir nüshaya istinaden Nâsîrûddin Saïdûnî ile Muâviye Saïdûnî tarafından yayımlanmıştır. Institut Fondamental d'Afrique Noire'la (IFAN) birlikte 4-7 Haziran 2014'te Dakar'da düzenlenen bir panel sonucunda IRCICA tarafından eserin dört yazmasına dayalı Arapça tahkikli neşrinin yapılmasına karar verilmiştir. 2. *Târîhu kabâ'ili'l-Beydân: 'Arabû's-Şahrâ'i'l-Kübrâ* (nşr. Hamâhullah Sâlim, Beyrut 2009). 3. *Eşhe'l-'ulûm ve eşyabû'l-ğaber fi sîreti'l-Hâc 'Ömer*. el-Hâc Ömer hakkında yazılan ilk kitap olma özelliği taşıyan eser önce A. Samb tarafından Fransızca'ya çevrilmiş ("La vie de al-Hajj Omar", *Bulletin de l'IFAN*, 1970, seri B, XXXII [1], s. 44-135; [2], s. 370-411; [3], s. 770-818; ayrı basım Dakar 1975), daha sonra Hadîm Muhammed Saïd İmbâkî ve Ahmed eş-Şükrî tarafından yayımlanmıştır (Rabat 2001). 4. *Ekşerü'r-râğîbîn fi'l-cihâd ba'de nebiyyinâ men yahtârûne'z-zuhûr ve mülke'l-bilâd ve lâ yübâlûne bi-men heleke fi cihâdihim mine'l-'ibâd*. el-Hâc Ömer'in ve diğer liderlerin cihadlarına karşı eleştirilerin de yer aldığı kitabı A. Samb Fransızca'ya çevirmiştir ("Condamnation de la guerre sainte", *Bulletin de l'IFAN*, 1976, seri B, XXXVIII [1], s. 158-199). 5. *Kâda'l-ittifâk ve'l-ilti'âm en yekûne beyne dîni'n-Naşârâ ve dîni'l-İslâm*. Bu eseri de A. Samb Fransızca'ya çevirmiştir ("l'islam et le Christianisme", *Bulletin de l'IFAN*, 1973, seri B, XXXV [2], s. 269-322). 6. "Histoire du Boundou" (trc. M. Ndiaye, *Bulletin de l'IFAN*, 1975, seri B, XXXVII [4], s. 784-

816). *Zuhûrû'l-besâtîn*'de aynı başlığı taşıyan bölümün genişletilmiş şeklidir. 7. "Histoire de Ségou" (trc. M. Ndiaye, *Bulletin de l'IFAN*, 1978, seri B, XL [3], s. 458-588). Yine *Zuhûrû'l-besâtîn*'de yer alan bölümün genişletilmiş halidir. Mûsâ Kamara'nın bunların dışında otobiyografisi olan *Tebşîrû'l-hâ'ifi'l-hayrân ve tezkihrûhü bi-sa'ati rahmetillâhi'l-kerîmi'l-mennân* (Futa Toro'daki bazı kabilelerin kökenleri ve tarihi hakkında), *el-Mecmû'u'n-nefis sirran ve 'alâniyyeten fi zikri ba'zi's-sâdâtî'l-Beydâniyye ve'l-Fûlâniyye* adlı eserleriyle daha başka çalışmaları da vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir Hâlid Bâ, *eş-Şeyh Mûsâ Kamarâ kâtîbü'l-târîhi'l-ictimâ'î ve's-şekâfi li-şu'ûbi Vâdi's-Seneğâl*, [baskı yeri ve tarihi yok] (el-Ma'hedü'l-Moritâniyyü'l-ilmî), *Arabic Literature of Africa: The Writings of Western Soudanic Africa* (ed. J. O. Hunwick v.dğr.), Leiden 2003, IV, 465-470; Moustapha Ndiaye, "Rapports entre qâdirites et tijânites au Fouta Toro aux XIXe et XXe siècles à travers Al-Haq el-mubîn de Cheikh Moussa Kamara", *Bulletin de l'institut fondamental d'Afrique noire*, XLI/1, Dakar 1979, s. 190-207; D. Robinson, "Notice biographique sur Shaikh Musa Kamara", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, sy. 1, Paris 1987, s. 12-17; a.mlf., "Un historien et anthropologue sénégalais: Shaikh Musa Kamara", *Cahiers d'études africaines*, XXVIII/109, Paris 1988, s. 89-116; Saïd Bousbina, "Musa Kamara, le savant 'autodidacte'", *Islam et sociétés au sud du Sahara*, sy. 6 (1992), s. 75-78; a.mlf. – J. Schmitz, "L'histoire de l'Almaami Abdul (1727/8-1806), par Shaykh Muusa Kamara", a.e., s. 59-93; J. Schmitz, "Florilège au jardin de l'opprimé. Une traduction de la monumentale histoire des noirs de Shyakh Muusa Kamara", a.e., s. 81-94; A. Pondopoulo, "Une traduction 'mal partie' (1923-1945): le Zuhur al-Basatin de Cheikh Moussa Kamara", a.e., s. 95-110; Ahmed eş-Şukrî, "Mûsâheme havle tahkîki mahtû' 'Eş-he'l-fulûm ve etyâbü'l-haber fi sîreti'l-Hâc 'Ömer' li-Şeyh Mûsâ Kamarâ", *Da'uetü'l-hak*, sy. 363, Rabat 1422/2002.

ENES KABAKCI

MÛSÂ b. UKBE

(موسى بن عقبة)

Ebû Muhammed Mûsâ b. Ukbe
b. Ebî Ayyâş
el-Kureşî el-Esedî el-Medenî
(ö. 141/758)

İlk megâzî müelliflerinden, tâbü.

Kaynaklarda hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Bazı rivayetlerden hareketle 55 (675) veya 60 (679) yılı civarında doğmuş olabileceğini söyleyen araştırmacılar vardır (Horovitz, s. 69; M. Mustafa el-A'zamî, I, 213). Zübeyr b. Avvâm'in mevlâsı olan bir aileden geldiği için Kureşî ve Esedî nisbeleriyle anılır. Mûsâ'nın Zübeyr b. Avvâm'in

hanımı Ümmü Hâlid'in mevlâsı olduğu da nakledilir (Mizzî, XXIX, 116). Tâbiinden olup Ümmü Hâlid'den hadis dinledi. Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik ve Sehl b. Sa'd ile de görüştü. Mûsâ b. Ukbe Medine'de yaşadı ve orada vefat etti.

Dönemin meşhur simaları arasında zikredilen Mûsâ b. Ukbe, İbrâhim ve Muhammed isimli iki ağabeyiyle beraber Mesced-i Nebevî'de fıkıh ve hadis dersleri verdi. Onun sika olduğu genellikle kabul edilmektedir. Nitekim Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İbrâhim b. Tahmân, Nesâî ve Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî onu sika kabul etmişlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî'den doğrudan rivayette bulunup bulunmadığı kesin olarak tesbit edilemediğinden dolayı tedlis yaptığı ileri sürüldüyse de gerek güvenilirliği hususundaki ittifak gerekse nakilleri arasında Zührî'nin önemli bir yer tutması bu şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Mûsâ b. Ukbe'nin hocaları arasında Abdullah b. Dînâr, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac, Alkame b. Avf, Ebû'z-Zinâd, İbn Şihâb ez-Zührî, Nâfi', Urve b. Zübeyr, Ümmü Hâlid, annesi Ümmü Mûsâ ve anne tarafından dedesi Ebû Habîbe gibi isimler yer almaktadır. Talebeleri arasında Abdullah b. Mübârek, Ebû İshak el-Fezârî, İbn Cüreyc, İbrâhim b. Tahmân, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve yeğeni İsmâil b. İbrâhim b. Ukbe sayılmaktadır.

Zehebî, Mûsâ b. Ukbe'nin megâzî konusunda eser yazan ilk kişi olduğunu belirtir (*A'lâmü'n-nübelâ*², VI, 114). Günümüze ulaşmayan muhtasar *Kitâbü'l-Megâzî*'sinin (Şehâvî eserini adını *Siretü Mûsâ b. 'Ukbe* şeklinde kaydeder [el-İ'lân bi't-tevbih, s. 157]) tek cilt olduğu kaydedilmektedir. Bununla birlikte onun İslâm öncesi haberlere, nesep ve listelere yer verdiği, Hz. Peygamber'in hayatına dair hiçbir rivayeti dışarıda bırakmadığı dikkate alındığında bu ifade, eserinin İbn İshak ve Vâkîdî'nin eserlerine göre muhtasar kabul edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Mûsâ b. Ukbe'nin temelde İbn Şihâb ez-Zührî'nin rivayetlerini esas alarak telif ettiği eserindeki rivayetler arasında kendisinden sonraki kaynaklarda zikredilmeyen veya en azından meşhur olmamış nevâdir türünden denilebilecek birçok rivayete rastlamak mümkündür. Bunun muhtemel sebebi onun İbn İshak, Ebû Ma'ser, Vâkîdî gibi birçok âlimin aksine saraya intisap etmemesidir. Sarayın himayesine giren müelliflerin eserlerinin

devlet koruması altında kütüphanelere girmesine ve nüshalarının yaygınlaşmasına rağmen Mûsâ'nın eseri ve rivayetleri dar bir çevrede kalmış, gereken ilgiyi görmemiştir. Bunun neticesinde İbn İshak'ın tercihleri genel kabul görürken Mûsâ'nın rivayetleri zamanla nâdirat sınıfına dahil olmuştur.

Mûsâ b. Ukbe'nin eserinin en önemli yönü zikrettiği listelerdir. Mûsâ özellikle ilk müslümanlar, Habeşistan muhacirleri, Akabe biatlarına katılanlar, Bedir Gazvesi'ne iştirak edenler, Bi'rîmaüne ve Huneyn şehidleri gibi konularda oluşturduğu listeler için büyük çaba harcamıştır. Onun zikrettiği listeler, kaydettiği tarihler ve rivayetlerinin içeriği ciddi anlamda sorgulanmış ve eleştirilmiştir. Ancak mevcut hataların kendisine mi yoksa müstensihlere mi ait olduğunu tesbit etmek güçtür. Nitekim İbn Hacer isimler konusunda yapılan hataları râvi veya müstensihlere atfetmiş (*el-İşâbe*, V, 667) İbn Kesîr ise tenkitlerini doğrudan Mûsâ'ya yöneltmiştir (*el-Bidâye*, III, 74, 187; V, 32-33, 246).

Kitâbü'l-Megâzî birçok âlim tarafından en sahil megâzî eserlerinin başında zikredilmiştir. İmâm Mâlik, "Megâzîyi kimden yazalım?" sorusuna, "Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî*'sinden, çünkü o sikadır" cevabını vermiştir. Diğer bir rivayete göre, "Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî*'sinden, çünkü o sâlih bir kimsedir ve onun *Megâzî*'si en doğru megâzîdir" demiştir. İmâm Mâlik'in bu konudaki diğer bir sözü de şöyledir: "Size Mûsâ b. Ukbe'nin *Megâzî*'sini tavsiye ederim, çünkü o sikadır ve ilerlemiş yaşına rağmen Resûlullah ile beraber savaslara katılmış olanları tesbit etmeye çalışmıştır" (Mizzî, XXIX, 118-119; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 556). İmâm Mâlik yanında birçok âlimin bu eserin en sahil megâzî kitabı olduğunu belirtmelerine rağmen rivayetleri arasında nâdirat türü anlatımlar, şâz görüşler, isimler ve tarihlendirmelerle ilgili birtakım hatalar bulunmaktadır. Mûsâ b. Ukbe'nin siyer yazımında dikkat çekici bir yönü de kendisinden önceki siyer râvilerinin yaptığı gibi hadiseyle ilgili âyetlere de yer vermesidir.

Mûsâ'nın kendisinden sonraki siyer müelliflerini ne derecede etkilediğini tesbit etmek güçtür. Megâzî haberlerinde İbn İshak, Ma'mer b. Râşid ve İbn Hişâm onun ismini kaydetmezken, Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*'sinde sadece dört defa zikretmektedir. İbn Sa'd, Zübeyrî, İbn Abdülber en-Nemerî, Kelâî ve İbn Seyyidunnâs da Mûsâ b. Ukbe'den yararlanmışlardır. Buna ve İbn İshak'ın isim vermemesinin ondan